

розвідки Іону Пачепі. *Джеймстаун* подбав про те, щоб обидва чоловіки опублікували свої ідеї та досвід у книгах, які стали бестселерами. Навіть сьогодні, через кілька десятиріч, дехто приписує падіння комуністичної влади та звільнення Румунії одкровенням Пачепі про режим Чаушеску в його бестселері “Червоні горизонти”.

Фундація *Джеймстаун* стала провідним постачальником інформації про Євразію. Наші дослідження та аналіз конфліктів і нестабільності в Євразії дали *Джеймстауну* можливість стати одним із найнадійніших джерел інформації про постсовецький простір, Кавказ і Центральну Азію, а також про Китай. Крім того, після 11 вересня *Джеймстаун* використовував свою мережу місцевих експертів, що діє у понад 50 різних країнах, для проведення досліджень та аналізу тероризму й зростання Аль-Каїди та її осередків по всьому світу.

Завдяки нашій глобальній мережі експертів, яка постійно зростає, *Джеймстаун* став життєво важливим джерелом невідфільтрованої інформації з відкритих джерел про основні конфліктні зони по всьому світу — від Чорного моря до Сибіру, від Перської затоки до Латинської Америки та Тихого океану. Ядро нашого колективу інтелектуалів складається з колишніх високопосадовців із уряду, військових, політологів, журналістів, науковців та економістів. Їхнє розуміння суттєво сприяє політикотворцям, які беруть участь у підготовці відповідей на нові глобальні загрози, що виникають у світі після 11 вересня.

ЗМІСТ

Передмова до українського перекладу	11
Зауваги до перекладу	23
Передмова	25
1	
Іспит Росії для Заходу	35
Росія як неспроможна імперія.....	37
Росія як неспроможна держава.....	40
Майбутнє Росії.....	43
2	
Неспроможність держави	49
Вимірювання неспроможності.....	52
Незавершеність національної держави.....	54
Крихкі історичні основи.....	54
Сплутані ідентичності.....	58
ІДЕОЛОГІЧНЕ БЕЗЛАДДЯ.....	68
ПЕРЕСЛІДУВАНА ПОЛІТИКА.....	76
Палативні засоби путіністів.....	78
Репресивна слабкість.....	85
Минущий культ особистості.....	91
ДЕМОГРАФІЧНІ НЕСТАЧІ.....	95
ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАНЕПАД.....	101
Енергетична пастка.....	103
Військові труднощі.....	107
Корупція, нерівність, зубожіння.....	110
Пандемічне запалення.....	117
НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ.....	121
СОЦІАЛЬНИЙ ТИСК.....	126

РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ	135
ПОРАЗКИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ	141
3	
Регіональні заворушення	151
Антифедеральні наступи	153
Динаміка чисельності населення	154
Антифедеральна пропаганда	156
Федеральні експерименти	158
Федеральна евісцерація	162
Регресивний централізм	170
Антиреспубліканські кампанії	174
Регіональне злиття	178
Пропозиції щодо федералізації	185
Регіональне відчуження	193
Економічні інгредієнти	194
Етнічні виміри	197
Відроджувані спільноти	203
Маніпуляції Москви	207
Відроджені ідентичності	211
Релігійна приналежність	215
Прагнення до автономії	219
Генератори протесту	222
4	
Хроніка потрясіння	235
Північний Кавказ	236
Середнє Поволжя	255
Північний Захід	263
Калінінград	267
Крим	271
Внутрішня Росія	272
Урал	274
Крайня Північ	277
Сибір	283
Тихоокеанський регіон	296

5	
Сценарії розшматування	305
СЦЕНАРІЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ	306
Криза довіри	307
Триггери потрясіння	311
Поширення некерованості	314
Посилення боротьби за владу	318
Поляризація і радикалізм	325
РЕГІОНАЛЬНІ ВІДРОДЖЕННЯ	327
СЦЕНАРІЇ РОЗШМАТУВАННЯ	336
Від зламу до фрагментації	337
Насильницька централізація	340
Виникнення національних держав	343
Становлення національних держав	347
Етнічні та регіональні конкуренції	349
Етноросійське питання	349
Північнокавказький котел	352
Численні регіональні суперечки	358
Після розшматування	361
Різноманітні протодержави	362
Нові федерації	365
6	
Наслідки для сусідніх держав	373
Диверсії та можливості	374
Міжнародні визнання	378
Норвегія та Данія	381
Фінляндія	382
Естонія	384
Латвія	386
Литва	387
Польща	388
Білорусь	393
Україна	397
Молдова	402

Румунія.....	404
Туреччина.....	404
Грузія.....	409
Вірменія.....	411
Азербайджан.....	413
Казахстан.....	414
Монголія.....	418
Китай.....	419
Японія та Корея.....	424
Сполучені Штати та Канада.....	426

7

Західне планування	433
СТРАТЕГІЧНІ ПОГЛЯДИ США.....	434
Страх колапсу держави.....	437
Страх провокації.....	440
Наслідки для політики США.....	443
Рецепти для політики США.....	445
Оновлення оборони та санкцій.....	448
Підготовка до розшматування держави.....	449
Підтримка регіоналізму та федералізму.....	451
Визнання суверенності та сепаратизму.....	453
Створення нових державних зв'язків.....	454
Калібрування позиції інших сил.....	455
Вироблення західних наративів.....	456
Додаток I. Карті	460
Федеральні суб'єкти Росії.....	460
Етнічні групи Російської Федерації.....	461
Корінні народи Півночі, Сибіру та Далекого Сходу.....	462
Додаток II. Демографія Російської Федерації	463
Біографія автора.....	470
Подяки.....	476

Передмова до українського перекладу

Крижаного грудневого вечора в столиці Російської імперії Петербурзі, задовго до появи там перших аеропортів, приземлився чорт. Слуга диявола привіз на спині звичайного коваля Вакулу з села Диканька, що під Полтавою. Таку довгу путь крізь простір і хуртовини коваль подолав, аби дістати черевички, що носила цариця. Без них односельчанка Оксана відмовлялася виходити за Вакулу заміж. Діставшись царського палацу, коваль зустрів посольство запорозьких козаків, що прибули до столиці у справах. Приставши до них, Вакула зустрівся з царицею й отримав від неї черевички. І, як результат, кохану Оксану.

Це — сюжет відомої кожному українцеві повісті *“Ночь перед Рождеством”*, написаної російським письменником українського походження Ніколаєм Ґоголем. Вийшла вона друком у 1832 році в Петербурзі. Ґоголь, письменник-початківець, розповів зрозумілу широкій аудиторії оповідь, якій судилося пережити десятки постановок в опері, театрі та кіноекранізацій. Перший німий фільм за нею з'явився вже в 1913 році, коли кінематограф заледве почав розвиватися.

1832 року, коли вийшла повість, минуло вже 68 років відтоді, як Єкатеріна II — та сама цариця, в якій за сюжетом Вакула мав дістати черевички — видала указ про ліквідацію Гетьманщини, а згодом і фортеці запорожців — Січі. Що саме у Єкатеріні просили козаки, до яких прибився коваль, Ґоголь не уточнює. Зате увесь розділ красномовно і в деталях розписує, як українці захоплюються розкішним палацом, як плазують перед царицею. І називають її не інакше, як “мамою”. А вона щиро радіє

тому, що нарешті “Светлейший [тобто Потьомкін — примітка редколегії] обещал меня познакомить сегодня с моим народом, которого я до сих пор ещю не відела”. Запорожці, як і Вакула, не знали придворних манер, виявилися грубуватими, але ця простодушність дуже сподобалася Єкатеріні, так що принаймні один запит — черевички — вона задовольнила. А Запорозьку Січ, як відомо, знищила. Хоча Гоголь про це змовчав.

Простодушність — риса, якою обзиватимуть українців наступні майже 200 років. Ми добрі, гостинні, гарно готуємо, танцюємо і співаємо, а також милі та смішні. Такі люди не загрозливі. Принаймні такими нас хотіли і хочуть бачити росіяни у складі своєї імперії. Ніколай Гоголь, якого ми так відчайдушно намагаємося приписати Україні, добре приклався до створення якраз російських наративів сприйняття нашого народу. Хоча насправді запорожці у “Ночі перед Рождеством” виглядають швидше жалюгідно — як поневолені жертви, що плазують перед аб’юзером. Причому щиро його люблять. Плазують, отримують у відповідь смішки, “милість” у вигляді черевичків і... знищену Січ.

В аб’юзивних стосунках агресор фізично й психологічно прагне зламати внутрішню силу жертви, підкорити собі її волю. У результаті “слабший” партнер втрачає віру у власні сили, у нього страждає самооцінка та здатність ухвалювати самостійні рішення. Але що найгірше — жертва вважає, що такою є норма, і ще сильніше тяжіє до агресора. Позиція жертви, яку так красномовно описав Гоголь, була однією з найгірших досягнень “русского міра” відносно українців. Нам намагалися пояснити, якими мають бути ідеальні українці.

За понад 300 років до виходу “Ночі перед Рождеством”, у 1503-му, закінчилася чергова московсько-литовська війна. Велике князівство Литовське втратило тоді 20 міст, щонайменше третину території, а володіння московського князя підійшло впритул до Києва. Та головним було не це, адже частину територій Литва згодом повернула. Московський князь Іван III

у мирному договорі з литовським князем Александром домігся визнання за собою титулу “государя всея Русі”. У московських еліт тоді викристалізувалася ідея, яка сторіччями живила їх енергією, незалежно від ідеологій, технологій та політичних устроїв. Москва сплагіатила у Візантії герб із двоголовим орлом, оголосила себе правонаступницею Київської Русі й усіма методами впродовж наступних сторіч намагалася “зібрати” землі колишньої середньовічної держави під своєю владою. Росіяни, тоді ще ними не будучи, підсіли на голку залежності і до сьогодні не злізли з неї.

З усіх еліт та знатей регіону Східної Європи лише власне руська (протоукраїнська) не робила серйозних кроків, аби бути збирачем “русських земель”. Значно простішим виглядав алгоритм входження до вже наявних систем та державних утворень — литовських, польських, османських чи московитських. Ці системи більшою чи меншою мірою були чужими: з іншими мовами, релігіями чи конфесіями, культурами та звичаями — і, відповідно, у всіх цих системах наші предки, включно з елітами наших предків, завжди були людьми другого сорту. Однак, вся енергія найактивніших та найвпливовіших представників руських людей, які часто перебували на вищому рівні розвитку, ніж сусіди, направлялася на ефективну інкорпорацію, а не створення власної держави.

Запорозькі козаки, що набирають силу з середини 16 сторіччя, ще не мали шансів стати героями повісті Гоголя. Це були передусім воїни, що зі зброєю в руках виборювали свій статус та, як тоді говорили, “вольності”. І вже за кілька десятиріч козацький гетьман Петро Сагайдачний палитиме кримські фортеці, османські міста та частину Москви. Богдан Хмельницький силою зброї та дипломатії створить практично незалежну державу. Втім, тоді не вистачило сил і амбіцій на повну самостійність. Та й справедливо сказати, що ідеї про окрему державу в нашої еліти, як і у самого народу, тоді не існувало. Тож угодою 1654 року у Переяславі Гетьманщину було віддано в під-

порядкування Москві. І це стало фундаментом до поступового перетворення запорожців із умілих воїнів до простодушних літературних героїв.

Якщо у поляків попередні сто років козаки виборювали вольності на полі бою, то у московитів все частіше йшли на переговори, прохання і приниження, зраджуючи власне “я”. Як результат — фактична незалежність спочатку перетворилася в автономію, яка впродовж десятиріч все більше і більше звужувалася. Потрапивши з власної волі в аб’юзивні стосунки, козаки, а з ними й інше населення України, поступово скочувалися до позиції жертви.

У 1709 році гетьман Іван Мазепа разом зі шведським королем Карлом XII кинув виклик московитському пануванню на українських землях. Час гетьманування Мазепа на Лівобережжі з 1687 року був водночас періодом сталого розвитку культури й економіки регіону та поступового поглинання й знецінення “інституту гетьмана”. По всій території Гетьманщини люди за пів сторіччя вже звикли до московських військових гарнізонів. Уся старшина обросла контактами з людьми царя, тож Гоголь не зі стелі брав своїх запорожців. Перспектива покарання за спільні дії з авантюристом Мазепою виглядала значно гіршою, ніж демонстрація вірності царю. Повністю вирізане населення Батурина, катування, знущання та вбивства “православними аб’юзерами” призводили до майже мовчазного прийняття такої долі. В підсумку — місцеві еліти повторили присягу на вірність царю, а новим гетьманом було формально обрано Івана Скоропадського.

Еволюція від невдалого виступу Мазепа до повісті Гоголя була лише питанням часу. Україна стала об’єктом фізичного, ментального, економічного та культурного насильства і свідомило грала в цю гру. Ми не можемо точно сказати, які настрої щодо національного питання панували в українських селян 19 сторіччя, але швидше за все — ніякі. Ті, що не так давно тікали на Січ і ставали до зброї, зараз змирилися з невластивою

для українців роллю кріпаків. Ті ж, що “вибивалися в люди”, — передусім прагнули вислужитися.

На початку 20 сторіччя більшість видатних діячів української спільноти й авторів творів зі шкільної програми українських закладів освіти не бачили ні Україну, ні самих себе незалежними. Автономія у складі Австро-Угорщини чи Російської імперії була вершиною прагнень — причому суверенітет метрополій навіть не оскаржувався. Водночас значно менші за чисельністю спільноти — фіни, литовці, латвійці та естонці — демонстрували суттєво масштабніші амбіції. І зовсім іншу якість. Українські еліти ж тотально велися на нову казку про класову боротьбу проти світової буржуазії від своїх братів-росіян чи стару пісню про *одін великій народ*. І водночас бачили більшою загрозою поляків, умовний “буржуазний Захід” чи навіть своїх побратимів. Так, через суперечки з головою Директорії Української Народної Республіки (УНР) був страчений один із найбільш боекватних і авторитетних командувачів української армії — полковник Петро Болбочан. Перебуваючи під арештом, він писав: “Ви особливо багато працюєте і думаете над тим, аби не розсердити і догодити Вашим московським товаришам-большевикам, аби не показатися в їх очах противодемократичними. Ви не бачите того, що цим плодите на Україні таких же товаришів большевиків і не бачите того, що через большевизм ведете Україну до “єдиної Росії”.

Болбочан — не єдиний, хто загинув, прагнучи відновити суб’єктність українського народу. 4 травня 1924 року на одному з дерев у яблуневому саду на вулиці Жилянській у Києві, тодішньому центрі Київської губернії, знайшли повішеним дорослого чоловіка кремезної статури. У його кишені була знайдена передсмертна записка й, за чинними навіть у часи большевицької окупації правилами, через декілька днів його поховали поруч із іншими самогубцями.

На похорон не прийшло багато людей. Одинадцять-дванадцять, згідно зі свідченнями очевидців. Людину, яку закопали

1

Іспит Росії для Заходу

Росія представляє подвійний виклик для Заходу — її стійкі неоімперські амбіції та неминуче розшматування держави. Відколи Владімір Путін отримав президентські повноваження в грудні 1999 року, Кремль проводив політику відновлення імперії шляхом підриву або поділу держав уздовж кордонів Росії, послаблення впливу Сполучених Штатів у Європі, розхитування Організації Північноатлантичного договору (НАТО), дискредитації європейських демократичних систем та проведення кампанії з ліквідації Заходу.¹ Але в ході реалізації свого імперського проекту внутрішні невдачі Росії стають суттєвішими, а централізована “федерація” стикається з розпадом, потрясіннями і розломом. Як імперіалізація, так й імплізія поставлять США та НАТО перед критично важливими політичними рішеннями щодо стримування та захисту від атак Росії, одночасно керуючи загибеллю Росії. Такий процес породить і нестабільність, і можливості в кількох регіонах, що межують із Російською Федерацією, до чого Вашингтон не готовий.

Офіційні особи Кремля стверджують, що Росії судилося стати великою державою, а Сполучені Штати є головним супротивником, що одержимий бажанням перешкодити країні

¹ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism*, Praeger/Greenwood, 2004; Janusz Bugajski, *Expanding Eurasia: Russia's European Ambitions*, CSIS Press, 2008; Janusz Bugajski, *Dismantling the West: Russia's Atlantic Agenda*, Potomac Books, 2009; and Janusz Bugajski and Margarita Assenova, *Eurasian Disunion: Russia's Vulnerable Flanks*, Jamestown Foundation, 2016.

Неспроможність держави

Мультинаціональна Російська Федерація вступила в нове “*смутное время*” — період політичної кризи та хаосу, який московитська Росія пережила в кінці 16–на початку 17 сторіччя і який повторився під час розпаду царської Росії в Першій світовій війні. Однак, на відміну від 17 та 20 сторіч, Москві сьогодення не вистачає спроможностей та геополітичних можливостей, аби відновити Росію як континентальну імперію. Два ключові питання мають бути розглянуті при розробці ефективної попереджувальної стратегії стосовно Російської Федерації: наскільки глибокими та поширеними є недоліки нинішньої державної структури, а також наскільки швидким і руйнівним буде загибель країни? Мультинаціональна держава, яку утримує вкупі надзвичайно централізована система прийняття рішень та ієрархічна структура влади, наближається до періоду дестабілізації, що прискорюється кількома одночасними кризами. Посилення репресій та задушлива політична система приховують безліч економічних і соціальних невдовольень, які підживлюють громадське роздратування та маскують зниження спроможності уряду підтримувати лояльність ключових еліт. Упродовж цієї критичної декади, що включатиме непередбачуваний період правонаступництва президентства після дорогої війни проти України, російській адміністрації буде вкрай складно заспокоїти громадські прагнення до індивідуальних вольностей, економічних свобод та політичних альтернатив, що зростатимуть.

